

Úkoly, které vytyčil XVI. sjezd KSČ, kladou značné nároky na zkvalitňování řídicí práce na všech úsecích společenského života. To se v plné míře týká i oblasti vzdělávání a znovu to podtrhuje potřebu plnění jednoho z hlavních cílů výstavby socialismu — zvyšování kulturní úrovně všeho lidu [Zpráva o hlavních směrech 1981: 5]. Jedním z nezbytných předpokladů splnění těchto náročných cílů je systematické, seriózní zkoumání vzdělanostního systému ve všech jeho vnitřních i vnějších vazbách, v konkrétním historickém kontextu budování socialismu v naší zemi. Takto koncipované zkoumání, respektive jeho výsledky, jsou nezbytným předpokladem pro vypracování adekvátních expertizních materiálů pro rozhodovací sféru, pro stranické a státní orgány řídící tyto procesy [Zpráva o činnosti 1981: 36].

Převážná část procesů rozvoje vzdělání je realizována mladou generací, což na jedné straně podtrhuje význam zkoumání problematiky mládeže pro poznání procesů rozvoje sociální struktury naší společnosti a rozvoje vzdělanostní struktury a na druhé straně vytváří přirozený referenční rámec, v němž musí být problematika mládeže zakomponována.

Cílem této stati je přispět k řešení dané problematiky analýzou procesů zvyšování vzdělanostní úrovně lidu na pozadí procesů sociální a třídní diferenciace společnosti, v kontextu procesu její sociálně třídní reprodukce a postupné homogenizace se zřetelem na úlohu mladé generace [Zpráva o činnosti 1981: 30].

1. Vzdělání v třídně sociální struktuře společnosti

V teorii a metodologii marxismu-leninismu je možno vzdělání velmi přesně definovat z hlediska jeho celkového sociálního významu. Na rozdíl od marxistických teorií, které více či méně výrazně pokládají vzdělání, vzdělanostní úroveň jednotlivých skupin společnosti za jakýsi indikátor „přirozených“ kvalit těchto skupin a zakládají na tomto předpokladu teorie o jakékoliv „přirozené“ sociální diferenciaci, marxismus-leninismus vždy chápal vzdělání jako důsledek, atribut sociálně třídního postavení. Z třídního pojetí společnosti nutně vyplývá pojetí vzdělání jako indikátoru sociální diferenciace. V tomto případě, stejně jako v mnoha jiných rozborech jevové stránky sociálních procesů, jak se promítá v empirických datech, je nutné respektovat dialektiku podstatných a jevových určení sociálních procesů. Jen v případech, kdy zaměňujeme tyto dvě stránky, dospíváme k nesprávným závěrům, že sociálně třídní postavení je podmíněno vzděláním. Dopouštíme se tak metafyzické chyby, zaměňujeme příčinnou následnost následností časovou — tj. em

pirický fakt spočívající v tom, že obvykle dosažení určitého stupně vzdělání předchází získání určitého sociálního postavení vysvětlujeme jako příčinu tohoto sociálního zařazení jedince v sociálně třídní struktuře společnosti.

V minulosti bylo podobné pojetí vzdělání dosti rozšířeno a zakládalo i časté recidivy elitářských sociálních teorií, jimiž operovala i revizionistická ideologie v krizovém období koncem šedesátých let. Logickou součástí cílevědomé a systematické péče stranických orgánů o řešení problémů zvyšování vzdělanostní úrovně všeho lidu bylo i překonání těchto nemarxistických názorů [Zpráva o činnosti 1981: 37—38].

Na rozdíl od kapitalistické společnosti, v níž vzdělávací systém funguje jako jeden z významných faktorů reprodukce třídní diferenciacce společnosti a tím se podílí na udržení třídního postavení buržoazie, stává se tento systém v podmínkách socialismu především prostředkem restrukturalce, podílí se na upevnění nových společenských vztahů tím, že odstraňuje důsledky třídních nerovností vytvořených v kapitalistické etapě společenského vývoje a významnou měrou přispívá k formování socialistického uvědomění mladé generace [Náš cíl 1973: 3].

V první etapě budování socialismu, bezprostředně po převzetí moci dělnickou třídou, byl tedy před vzdělávací systém postaven úkol zvýšit vzdělanostní úroveň všeho lidu, především těch sociálních skupin a tříd, které v důsledku diskriminace v kapitalismu neměly možnost se dostatečně vzdělávat. Součástí tohoto úkolu pak bylo dodatečně kvalifikační vybavení těch příslušníků dělnické třídy a rolnictva, kteří v důsledku revolučních přeměn přešli do řídicích funkcí ve společnosti a v národním hospodářství. Vzdělávací systém tak nejen plnil svou ekonomickou funkci, ale přímo se podílel na upevnění nových politických poměrů [Charvát 1980: 87].

Nedílnou součástí tohoto úsilí bylo i plnění úkolů v oblasti formování nového socialistického vědomí pracujících, především mladé generace, plnění úkolů v oblasti výchovy nového člověka. Princip jednoty výchovy a vzdělávání, který je výrazem třídního charakteru naší školy, je tedy zakotven v samém počátku socialistického vývoje našeho vzdělávacího systému [Jirková — Sobotka 1978: 55—42].

Realizací linie široké demokratizace vzdělání plní škola i svou sociální funkci jakožto jeden z nástrojů postupné realizace základního cíle rozvoje socialismu — formování všestranně rozvinuté osobnosti [Munk 1981: 23].

Přestože všechny tyto základní funkce vzdělávacího systému — sociálně politická, sociálně ekonomická a sociálně kulturní — byly v podobě úkolů a cílů formulovány již na počátku socialistického vývoje naší společnosti, v konkrétních historických etapách tohoto vývoje byl na jednotlivé funkce kladen různý důraz. Jestliže v prvním, přechodném období byla za prvořadou považována sociálně politická funkce vzdělávacího systému, v dalším období — počátku budování rozvinuté socialistické společnosti — postupně narůstá váha sociálně ekonomické funkce [Charvát 1980: 81—130]. Z obecných principů výstavby socialismu i z logiky dosavadního vývoje pak vyplývá, že pro budoucí období, pro období rozvinuté socialistické společnosti, poroste — v návaznosti na postupné řešení ekonomického rozvoje a vytváření potřebných zdrojů — význam sociálně kulturní funkce vzdělávacího systému. Jinými slovy, program rozvoje demokratizace vzdělání musí v budoucnosti vyústit v program úplné socializace vzdělání, v program formování komunistické, všestranně rozvinuté osobnosti.

XVI. sjezd strany vytyčením základní strategie současného období — zvyšování efektivity výroby a kvality veškeré práce — postavil před společen-

Tabulka 1. Vývoj počtu studujících na školách v ČSSR v letech 1954–1972 (v tisících)
[Kamiaeč 1975 : 7]

Druh školy	1954	1960	1966	1972	index růstu
odborné učiliště a učňovské školy	144	245	343	369	256,3
střední odborné školy	138	145	192	203	147,1
SVVŠ a gymnázia	61	79	100	122	200,0
vysoké školy	48	56	93	103	214,6

ské vědy významné úkoly [Zpráva o činnosti 1981: 18]. Při zkoumání funkcí vzdělání v současné etapě a hledání optimálních variant dalšího rozvoje třeba vycházet z analýzy konkrétního vývoje sociálně třídní struktury společnosti, logiky tohoto vývoje a vývoje vztahu mezi vzděláním a touto strukturou.

„Jestliže se dnes v sociologických rozbořech projevuje snaha překročit úroveň existujících metodologických koncepcí i podle nich získaných výsledků, lze tuto tendenci chápat jako orientaci na bohatší a reálnému stavu socialismu adekvátnější metodologický přístup. Máme na mysli takové pojetí socialismu, ve kterém je sociologický obraz socialismu, jednotlivých stránek a momentů jeho sociální struktury, založen nejen na zdůraznění kvalitativních odlišností socialismu od kapitalismu. Vznik a rozvoj socialismu, založený na odstranění třídních antagonismů, znamená nesporné zjednodušení a sjednocení společenských vztahů. Je ovšem správné vidět dialektiku sociálního vývoje socialistické společnosti komplexně, respektovat skutečnost, že socialismus rozvíjející se na svém vlastním základě, vytváří vlastní, mnohostrannou a v jistém slova smyslu i komplikovanou sociální strukturu“ [Matějovský 1980: 19].

2. Růst vzdělanostní úrovně lidu

Úspěšný rozvoj všech stránek života zemí socialistického společenství je spjat s vítězstvím socialistických společenských vztahů. Nové společenské vztahy umožnily rychlý ekonomický růst a do značné míry změnily sociální tvářnost těchto zemí, projevující se zejména v podstatných přeměnách sociální a třídní struktury. Zrušení kapitalistických výrobních vztahů a budování socialismu samozřejmě samy o sobě prudce změnily sociální složení společnosti, základem dalšího vývoje sociální struktury socialistických zemí se však stal rychlý rozvoj národního hospodářství [Charvát — Linhart — Večeř 1978: 53–59].

Základním rysem rozvoje národního hospodářství v Československu bylo uchopení moci dělnickou třídou v roce 1949 je plnění úkolů vyplývajících z vnitřních potřeb, ale i mezinárodních podmínek (studená válka) rozvoje světové socialistické soustavy, vyplývajících z potřeb jak vnitřní, tak i mezinárodní socialistické industrializace. Naše hospodářství, které z kapitalistické epochy zdědilo rozvinutou materiálně technickou základnu, přebírá úkol přebudovat strukturu průmyslové výroby podle nových potřeb a podmínek, aby mohla podstatnou měrou přispět k socialistické industrializaci domovské i v těch bratrských zemích, které z kapitalismu zdědily zastaralou strukturu národního hospodářství, v níž hlavní úlohu hrálo zemědělství.

Rychlý rozvoj průmyslové výroby podstatně zvyšuje počet městského obyvatelstva a početní stav dělnické třídy, která je vedoucí silou socialistické

Tabulka 2. Vývoj počtu pracovníků a odborníků podle stupně dosaženého vzdělání v socialistickém sektoru národního hospodářství (bez JZD) v letech 1960—1978

Pracovníci podle stupně vzdělání	1960	1966	1970	1973	1978
Index růstu pracovníků socialistického sektoru národního hospodářství	100,0	116,9	125,9	132,3	141,9
Index růstu odborníků k 31. 10. — celkem	100,0	141,5	166,5	188,3	223,3
Z toho se vzděláním:					
vysokoškolským	100,0	143,0	174,7	208,7	268,0
ÚSO	100,0	158,6	205,2	232,2	291,3
SO	100,0	118,2	114,0	122,4	114,2

společnosti. Zároveň se zvyšuje počet osob zaměstnaných převážně duševní prací. Vedle těchto procesů se uskutečňují přeměny sociálního profilu samotných tříd (včetně konstituování družstevního rolnictva) a sociálních skupin. Projevuje se to především ve změnách charakteru práce a příslušném zvyšování kvalifikace pracujících. Na základě růstu potřeb kvalifikovaných pracovních sil se rychle rozšiřuje také vzdělávací soustava. Již od počátku však tato soustava plní také politické a sociální funkce. Formování nové dělnické inteligence například působí i na upevňování hospodářské a politické moci dělnické třídy, na zvyšování vzdělanostní úrovně našeho lidu.

Vzhledem k potřebám národního hospodářství a k nutnosti co nejrychleji odstranit nerovnosti zděděné z kapitalismu se nejrychleji rozvíjí ten typ školního vzdělání, jímž se zvyšuje vzdělanostní a kulturní úroveň dělnické třídy. Také mladí příslušníci družstevního rolnictva začínají získávat vzdělání a kvalifikaci prostřednictvím odborných učilišť a učňovských škol, srovnatelných s učilišti a školami vzdělávajícími mladou generaci dělnické třídy. Předpokladem a zároveň součástí tohoto prudkého rozvoje je uzákonění jednotného školního vzdělání v období povinné školní docházky v roce 1948 a zavedení osmileté povinné školní docházky v roce 1953. Potřeba výchovy nové inteligence, odpovídající novým podmínkám a novým společenským vztahům, vede k prudkému rozvoji těch směrů školního vzdělání, které se podílejí na rozšířené reprodukci této sociální skupiny.

Takový rozvoj výchovně vzdělávací soustavy se nutně postupně promítá i do změn v kvalifikačním vybavení pracovníků jednotlivých odvětví národního hospodářství. Například mezi lety 1960—1978 se výrazně měnila kvalifikační struktura pracujících v socialistickém sektoru národního hospodářství růstem kategorií pracovníků s vyšší kvalifikací. Rozhodující je přitom kvalifikační růst dělnické třídy: Jestliže v roce 1959 byl podíl vyučených dělníků v příslušném oboru 33,3 %, pak srovnatelný údaj pro rok 1974 byl již 54,5 % [Charvát — Linhart — Večerník 1978: 81].

Tento vývoj se ve vědomí lidu odrazil v podobě růstu zájmu o vzdělání. Přitom zájem o vzdělání značně převýšil možnosti společnosti ho uspokojit. Limity nejsou jen ekonomické, ale také sociální. Přes značné rozšiřování studijních míst není možné uspokojit všechny uchazeče o studium.

Jak ukazuje celá řada analýz této problematiky, není zájem o vzdělání rovnoměrně rozložen na všechny studijní obory a je různou měrou distribuován do jednotlivých společenských skupin.

Tabulka 3. Podíl uchazečů o vysokoškolské studium v relaci ke směrnému číslu pro přijetí ke studiu v letech 1970–1975 v ČSR

Školní rok	Směrné číslo	Procento uchazečů vzhledem ke směrnému číslu
1970/71	15 695	164,8
1971/72	12 937	137,7
1972/73	14 795	136,1
1973/74	15 200	167,7
1974/75	17 000	154,3
1975/76	18 466	143,8

Možnosti společnosti, dané jednak tvorbou zdrojů společenské spotřeby, jednak příležitostmi pro uplatnění absolventů (struktura potřeb národního hospodářství absolventů různých oborů), a na druhé straně nezbytnost demokratizace vzdělání a udržení socialistického charakteru mladých odborníků si vynucuje cílevědomé řízení výběru studentů.

Projevy růstu a nerovnoměrné distribuce zájmu o studium se kumulují především u nejvyšší vzdělanostní úrovně, ve skupině uchazečů o vysokoškolské vzdělání.

Přestože v první polovině sedmdesátých let bylo v důsledku nástupu slabších populačních ročníků sníženo směrné číslo, převyšovaly počty uchazečů možnosti přijetí zhruba o 35–70 %. Přitom se tyto údaje týkají všech vysokých škol v ČSR. V případě srovnání odpovídajících údajů za jednotlivé vysoké školy či fakulty a obory bychom zjistili značně výraznější disproporce.

Například zkoumání mechanismu reprodukce některých vybraných profesí inteligence ukázalo, že v jevové rovině určité sociální skupiny a třídy podílející se na rozšířené reprodukci inteligence preferují odlišné reprodukční vzorce [Matějovský 1980: 27].

Z hlediska tématu této stati z toho vyplývá především poznatek o nezbytnosti analyzovat funkce jednotlivých subsystémů školské soustavy jednak v kontextu třídní a sociální struktury a jednak v kontextu konkrétního historického pohybu této struktury.

3. Vzdělání v procesu sociální a třídní restrukturalce

Dosažená úroveň socialistické dělby práce, socialistické výrobní vztahy, cílevědomé řízení procesů sociální restrukturalce společnosti orgány KSČ jsou faktory ovlivňující existenci podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, duševní a fyzickou prací. Jsou základem socialistické, neantagonistické sociální

Tabulka 4. Vzdělání tříd a sociálních skupin*

Třídy a sociální skupiny	Populace		
	ČSSR	ČSR	SSR
dělnická třída	1,74	1,82	1,56
inteligence a zaměstnanci	3,44	3,58	3,37
družstevní rolníci	1,45	1,64	1,20
ostatní družstevní výrobci	1,82	1,71	1,95

* Hodnoty v této tabulce a i dalších jsou vážené aritmetické průměry, které byly aplikovány na výsledky Výzkumu třídní a sociální struktury naší společnosti. Výzkum byl realizován ÚFS ČSA a FSÚ ČSSR v roce 1978.

Tabulka 5. Vzdálenosti struktury vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin v ČSSR, ČSR, SSR

ČSSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída	63,8	27,8	13,0
	intelligence a zaměstnanci	63,2	53,7
		družstevní rolníci	38,6
ČSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída	64,1	27,3	11,2
	intelligence a zaměstnanci	60,4	54,9
		družstevní rolníci	34,1
SSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
	61,9	25,5	14,9
	intelligence a zaměstnanci	64,2	54,4
		družstevní rolníci	40,0

třídní struktury. Jednou z jevových forem těchto diferencí jsou i rozdíly ve vzdělanostní vybavenosti jednotlivých tříd a sociálních skupin.

Hodnoty v tabulce, které vypovídají o stavu v roce 1978, ukazují, že nejvyšší vzdělanostní úroveň dosahuje skupina intelligence a zaměstnanců, pak skupina ostatních družstevních výrobců, dělnická třída, a nejnižší úroveň třída družstevních rolníků. Rozlišení úrovně dosaženého vzdělání má však pouze relativní platnost. Je třeba respektovat podmíněnost vzdělání a charakteru práce a existenci „kvalitativně“ odlišných „modelů“ vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin. Vzdělání skupin podle charakteru práce:

fyzicky při výrobě	1,56
fyzicky mimo výrobu	1,73
duševně při výrobě	3,21
duševně mimo výrobu	3,49

Srovnání vzdálenostních struktur tříd a sociálních skupin pomocí indexu vzdálenosti distribucí ukazuje, že dělnická třída představuje faktor homogenizace struktury vzdělání ve vztahu k družstevním rolníkům a ke skupině ostatních družstevních výrobců [Charvát 1974: 403—415].

Naproti tomu sociální skupina intelligence a zaměstnanců se od všech ostatních skupin a tříd odlišuje, její vzdělanostní struktura ve srovnání se vzděláním dělnické třídy a družstevních rolníků představuje „vzdálenou“ dimenzi vzdělání.

Tabulka 6. Vzdálenosti mezi vzdělanostní strukturou tříd a sociálních skupin v ČSR a SSR

dělnická třída	17,1
inteligence a zaměstnanci	12,6
družstevní rolníci	19,9
ostatní družstevní výrobci	34,2

Přibližně stejné vzdálenosti a stejné dimenze homogenity a diferenciacie charakterizují intervaly jednotlivých tříd a sociálních skupin ve sféře vzdělání v obou republikách našeho státu. To ale neznamená, že vzdělanostní struktura tříd a sociálních skupin je v ČSR a v SSR naprosto shodná. Úroveň vzdělání dělnické třídy v ČSR je o něco vyšší než úroveň vzdělání dělnické třídy v SSR. Naproti tomu sociální skupina inteligence a zaměstnanců má v současné době vyšší vzdělání v SSR.

Provedený rozbor tedy dokumentuje dominantní úlohu sociálně třídní struktury v rozdílech vzdělanostních struktur. Rozdíly v úrovni a „modelové orientaci“ vzdělání v naší společnosti jsou prioritně dány sociálně třídní diferenciací. Tato diferenciacie je pak podmíněna dělbou práce, projevující se v rozdílech charakteru práce v současné společnosti. Nositelem homogenizace vzdělanostní struktury jednotlivých tříd a sociálních skupin i vyrovnávání historických rozdílů ve vzdělání mezi ČSR a SSR je dělnická třída. Rozdíl ve vzdělání české a slovenské dělnické třídy „vyčerpává“ téměř veškerou vzdělanostní diferenciaci obou republik.

I když v dalším textu provádíme podrobnější analýzu vývoje vzdělanostní struktury v naší společnosti, dosud prezentované výsledky svědčí — z hlediska procesu sblížování tříd a sociálních skupin v oblasti vzdělání — pro takovou koncepci, v níž strategickou dominantu dalšího sblížování tvoří rozvoj vzdělanostní úrovně dělnické třídy. V tomto smyslu je také nutno pozitivně hodnotit postupné zavádění nové výchovně vzdělávací soustavy, jejímž těžištěm je právě rozvoj vzdělání mladé generace dělnické třídy s ohledem na potřeby dalšího intenzivního růstu společenské výroby v podmínkách výstavby rozvinutého socialismu.

Dosud prezentované údaje se vztahují k současnému stavu. Chceme-li postihnout časové dimenze vztahu vývoje třídní a sociální struktury a rozvoje vzdělání v naší společnosti, je třeba transformovat výzkumná data do podoby, která by umožnila analyzovat konkrétní historické tendence. První takovou možností je srovnání vzdělanostní struktury současné populace se vzdělanostní strukturou rodičů.

Generační posun vzdělanostní úrovně tedy činí v mužské linii 27,7 % (měřeno indexem vzdálenosti příslušných distribucí, který v tomto případě za-

Tabulka 7. Vzdělanostní struktura rodičů současné populace (aritmetické průměry)

Současná populace	Vzdělanostní úroveň rodičů	
	otcové	matky
ČSSR	1,64	1,21
ČSR	1,83	1,34
SSR	1,22	0,93

Vzdělání mužů a žen v současné populaci — ženatí a vdané (aritmetické průměry)

muži	2,37
ženy	2,06

Tabulka 8. *Vzdělání tříd a sociálních skupin podle věku (aritmetické průměry)*

Věkové skupiny	Vzdělání tříd a základních sociálních skupin			
	dělnická třída	inteligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
15–19	1,80	3,20	1,73	1,66*
20–24	2,02	3,66	2,08	2,17
25–29	1,96	3,85	2,31	2,20
30–34	1,95	3,77	2,04	2,47
35–39	1,82	3,65	1,94	2,00
40–44	1,72	3,50	1,45	2,00
45–49	1,66	3,38	1,49	2,07
50–54	1,56	3,25	1,36	1,68
55–59	1,54	3,21	1,26	2,00
60–64	1,64	3,03	1,12	2,00*
65–69	1,33	2,99	0,98	1,86
70 a více	1,40	2,66	0,77	2,00*

* malé četnosti

chycuje rozsah historických změn). Obdobné měření v ženské linii poskytuje hodnotu 31,1 %. Je tedy zjevné, že změny vzdělanostní struktury mezi generacemi, tj. mezi současnou populací a jejími rodiči, realizované přibližně v uplynulém dvacetiletí, se více týkají změn vzdělanostní úrovně žen. I tento poznatek dokumentuje demokratický obsah školské politiky komunistické strany v období výstavby socialismu. Zároveň však — vzhledem k celkovým změnám struktury vzdělání — zůstává i nadále zachována jistá disproporce mezi vzděláním mužů a žen v naší společnosti. Spočívá v rozdílném podílu vysokoškolsky vzdělaných mužů a žen v celé populaci a v převaze vyučených mužů. Vzdálenost mezi vzdělanostní strukturou mužů a žen ve srovnání obou generací se proto příliš nezmenšila (pro generaci otců je dána indexem 25,3 a pro současnou populaci indexem 24,2), i když získala jiný „obsah“.

Sledování změn vzdělání podle jednotlivých věkových skupin je pro potřeby této stati nejadekvátnějším prostředkem analýzy vývoje, k němuž dochází ve vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin naší společnosti. Vzájemná vazba mezi změnami sociální struktury a změnami struktury vzdělání je v takovém rozboru zachycena poměrně konkrétně, s možností specifikovat indikované změny podle historického vývoje společnosti. I v takto pojatém rozboru vývoje vzdělání platí základní předpoklad o závislosti změn vzdělání na vývoji sociální struktury. Ovšem tato závislost nemusí být a také není lineární.

Důsledky plánovitého řízení společenských procesů se v sociální realitě naší společnosti promítají jako postupné překonávání živelnosti sociálního vývoje a posilování prvků uvědomělé regulace ve všech sférách společenského života. V oblasti vzdělání pak systematická péče o růst vzdělanostní úrovně do jisté míry oslabuje vazby mezi vývojem sociálně třídní struktury na jedné

Tabulka 9. *Rozdíly struktury vzdělání věkové skupiny 20–24 a 60–64letých podle jednotlivých tříd a sociálních skupin (v %)*

dělnická třída	36,7
inteligence a zaměstnanci	48,0
družstevní rolníci	55,8
ostatní družstevní výrobci	26,8

Tabulka 10. Vzdálenost vzdělanostní struktury tříd a sociálních skupin ve věkových skupinách

60–64letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		51,9	31,8	43,0
		intelligence a zaměstnanci	69,6	42,9
			družstevní rolníci	49,8
40–44letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		67,1	23,6	14,8
		intelligence a zaměstnanci	67,2	57,1
			družstevní rolníci	35,0
20–24letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		70,8	15,7	5,5
		intelligence a zaměstnanci	66,8	68,4
			družstevní rolníci	15,1

straně a vývojem vzdělanostní struktury, který se stává účinným nástrojem cílevědomého sblížování tříd a sociálních skupin, na straně druhé.

Již první pohled na čísla v tabulkách naznačuje jakoby jednoznačný průběh změn ve vzdělání v závislosti na věkové struktuře jednotlivých tříd a sociálních skupin. Nejde pochopitelně o projev závislosti vzdělání na věku příslušníků sociálních tříd a skupin. Jde především o odraz historických přeměn naší společnosti, o změny v postavení a úloze jednotlivých tříd a sociálních skupin, k nimž v období zhruba posledních 40 let v naší společnosti došlo.

Porovnáme-li indexy vzdělanosti distribucí vzdělání pro „krajní“ věkové skupiny — tj. pro skupinu 20–24letých a pro skupinu 60–64letých, získáme rámcový přehled o rozsahu a tempu přeměn jednotlivých tříd a sociálních skupin v období výstavby socialismu. Podle těchto indexů se nejvýrazněji změnila vzdělanostní struktura třídy družstevních rolníků. Odpovídá to realitě sociálního vývoje, kdy v údajích o intenzitě přeměn vzdělanostní struktury družstevních rolníků zachycujeme její formování ze skupiny jednotlivě hospodařících rolníků v novou, socialistickou formu této třídy. Výrazně se též změnilo vzdělání sociální skupiny intelligence a zaměstnanců. Tato změna odráží růst počtu osob s úplným středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním, které převážně souvisí se sociálním zařazením do této skupiny. Při posuzování intenzity změn vzdělanostní struktury dělnické třídy je třeba uvážit její absolutní i relativní převahu v současné společnosti. Je pak logické, že změny vzdělanostní úrovně jsou daleko dějinně i rozsahově náročnější než

u ostatních tříd a sociálních skupin. Nicméně prezentované údaje znovu potvrzují, že další vzdělanostní vzestup naší společnosti je zásadně závislý na růstu vzdělání dělnické třídy.

Ve věkové skupině 60—64letých existují celkem výrazné difference mezi všemi sledovanými třídami a sociálními skupinami. Pokud vezmeme v úvahu fakt, že třída družstevních rolníků je v této věkové skupině vlastně „substitucí“ sociální přítomnosti této skupiny za její minulost (tj. reálně jde převážně o bývalé jednotlivě hospodařící rolníky) a že podobnou opravu je nutno provést i pokud jde o skupinu ostatních družstevních výrobců, pak indexy vzdálenosti vzdělání v této věkové skupině odrážejí výrazné sociální a třídní difference ve vzdělání v podmínkách kapitalismu.

Ve věkových skupinách 40—44letých a 20—24letých prokazují zjištěné indexy historicky novou tendenci vývoje vzdělání tříd a sociálních skupin. Dělnická třída postupně vyrovnává svou vzdělanostní strukturu se vzdělanostní strukturou historicky nových forem tříd a skupin (třída družstevních rolníků a skupina družstevních výrobců). Přesněji řečeno, ve sbližování struktury vzdělání těchto skupin a tříd se empiricky projevuje dějinná úloha dělnické třídy jako hlavního faktoru homogenizace socialistické společnosti.

Na druhé straně skupina inteligence a zaměstnanců reprezentuje diferenciální linii v procesu sbližování tříd a sociálních skupin v oblasti vzdělání. „Vzdaluje se“ od dělnické třídy i od skupiny ostatních družstevních výrobců, „vzdálenost“ od třídy družstevních rolníků se nemění. Třída družstevních rolníků se (s jistým časovým posunem) přibližuje ke skupině ostatních družstevních výrobců.

Obecně tedy můžeme konstatovat určitou tendenci k sociální polarizaci vzdělanostní struktury tříd a sociálních skupin naší společnosti jako paralelní trend ke sbližování těchto struktur. Z hlediska řízení společenských procesů jde podle našeho názoru o další empirický důkaz vedoucí úlohy dělnické třídy v sociálním rozvoji socialistické společnosti, o důkaz, který prokazuje komplexnost a složitost úkolů, které dělnická třída v rámci svého historického poslání musí vyřešit. Nezanedbatelné je i to, že jde o úlohu dělnické třídy v oblasti, kterou podle nemarxistických a revizionistických názorů má „přirozeně“ vyhrazenou skupina inteligence. Je proto nanejvýš nutné zaměřit strategickou orientaci školské politiky na posilování této objektivní sociální tendence.

4. Závěr

V současné etapě rozvoje socialismu v naší zemi je hlavním nositelem, realizátorem změn sociální struktury a v tomto rámci také změn vzdělanostní struktury mladá generace, především mladá generace dělnické třídy. Na rozdíl od porevoluční etapy budování socialistické společnosti, kdy se zásadně měnilo postavení celých sociálních skupin a tříd a v rámci toho i vzdělanostní vybavení těchto skupin a tříd, kdy roli relativně hlavního nástroje změn vzdělanostní struktury převzaly speciální formy vzdělávacích institucí, určených především pro dospělou populaci, současná etapa budování rozvinuté socialistické společnosti je charakterizována převahou změn, jejichž nositelem je mládež. Je to především školský systém, který je významným nástrojem politiky strany v oblasti řízení procesů sociální homogenizace a diferenciací.

Prezentované výsledky tedy ukazují úlohu mladé generace v dosavadním vývoji sociální struktury a naznačují perspektivu dalšího vývoje v této oblas-

ti. Přestože v ní nelze očekávat jednoduchý lineární rozvoj, teoretické i empirické analýzy naznačují perspektivní růst sociální funkce školské soustavy, růst významu vzdělání jako faktoru kulturního i obecně osobnostního rozvoje všech členů naší společnosti. Výsledky zároveň dokumentují to, že jedním z významných určení mládeže v naší společnosti je způsob, jímž se podílí na reprodukci sociální struktury, na procesech zvyšování vzdělanostní úrovně lidu.

Literatura

- Holda, D. — Novotný, L.: *Formování mladé inteligence pro život a práci v rozvíjející se socialistické společnosti*. Úvodní projekt hlavního úkolu SPZV na léta 1981–85. Praha, ÚML UK 1981.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
- Charvát, F.: *O jednom možném přístupu k analýze sociálních rozdílů (diferenciací)*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Jirková, M. — Sobotka, L.: *Demokratizace vzdělání v socialistické společnosti*. Praha, SPN 1978.
- Kamlač, A.: *Aktuálne otázky zvyšovania vzdelania a kvalifikácie*. In: *Mladá generácia robotníckej triedy a sociálne plánovanie*. Bratislava, Smena 1975.
- Kuxon, J.: *K vývoji, strukture a rozmiestění odborníků v československém národním hospodářství*. Statistika 1980, č. 5.
- Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence v ČSSR*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Munk, J.: *Sociologické aspekty životního způsobu vysokoškolských studentů*. Praha, Univerzita Karlova 1981.
- Náš cíl — socialistické pokolení všestranně připravené pro život. Zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená na zasedání ÚV KSČ v červenci 1973. Mladá fronta 5. 7. 1973.
- Zpráva o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981–1985. Rudé právo, 8. 4. 1981.
- Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

Я. Мунк: Образование в процессе строительства социализма в ЧССР

Автор дает анализ процесса повышения образовательного уровня народа на фоне и в тесной увязке с процессами социально-классовой дифференциации общества, в контексте процесса его социально-классового воспроизводства и постепенной гомогенизации с учетом роли молодого поколения.

Первая часть исследования посвящена вопросам образования в социально-классовой структуре общества. Автор освещает различные функции системы образования в капиталистическом и социалистическом обществе. В данной связи акцентируется функция образовательной системы при капитализме, где она выполняет роль фактора воспроизводства классовой дифференциации общества и тем самым содействует сохранению классового господства буржуазии.

Затем автор рассматривает конкретные задачи образовательной системы на отдельных этапах строительства социализма. Он отмечает различия в акцентировании отдельных функций образовательной системы на конкретных исторических этапах развития социалистического общества.

Опираясь на анализ данной проблематики, автор освещает вопросы роста образовательного уровня народа в контексте ликвидации капиталистических производственных отношений и строительства социализма.

Автор документирует рост интереса к образованию, значительно превысивший не только экономические, но и социальные возможности общества. На основе результатов проведенного анализа он формулирует вывод о необходимости решения функций

отдельных субсистем школьной системы в контексте социальноклассовой структуры и в контексте конкретного исторического движения этой структуры.

Вторая часть статьи посвящена вопросам роли образования в процессе социальной и классовой реструктуризации.

Автор констатирует наличие определенной тенденции к социальной поляризации образовательной структуры классов и социальных групп нашего общества, существующей параллельно с тенденцией к сближению этих структур.

Представленные результаты в данной связи выявляют важную роль молодого поколения в предыдущем развитии социальной структуры и в общих чертах характеризуют перспективы дальнейшего развития в этой области. Но в то же время они документируют тот факт, что одним из существенных назначений молодежи в нашем обществе является ее способ участия в воспроизводстве социальной структуры, в процессах повышения образовательного уровня населения.

Summary

Munk J.: Education in the Process of Building up Socialism in Czechoslovakia

The paper contains an analysis of the process of raising the people's educational level on the background of and in close connection with processes of the society's social-class differentiation, in the context of the process of its social-class reproduction and gradual homogenization with regard to the role of the young generation.

In its first part the study deals with problems of education in the social-class structure of society. The difference in the functions of the educational system in capitalist and socialist society is brought to notice. In this connection, particular stress is laid on the function of the educational system under capitalism, where it plays the role of a factor of reproduction of the society's class differentiation, thus helping the bourgeoisie to preserve its class position.

In the following, attention is focussed on concrete tasks the educational system is made to face in the separate stages of building up socialism. Differences in the emphasis laid on single functions of the educational system in concrete historical stages of the development of socialist society are brought forward.

The analysis of these problems is followed by issues of the enhancement of the people's educational level in the context of the elimination of capitalist production relations and of building up socialism.

Evidence is supplied to support the fact that the interest in education is on the rise; it has considerably surpassed not only the economic but also the social possibilities of society. The results of the rendered analysis allow to formulate the conclusion concerning the necessity of solving the function of the separate subsystems of the educational system both in the context of the social-class structure and in the context of the concrete historical motion of this structure.

The paper goes on to discuss problems connected with the role of education in the process of social and class restructuration.

A general statement is advanced regarding a certain tendency to the social polarization of the educational structure of classes and social groups of our society as a parallel trend to the homogenization of these structures.

The results presented in this connection reveal the significant role played by the young generation in the development of social structure until now and foreshadow the prospects of further development in this area. At the same time, however, they document the fact that the way in which youth participates in the reproduction of social structure, in the processes of raising the people's educational level, is one of the important determinants of youth in our society.